

УДК 342(477)

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-260-4-309-313

ТОМАЛЯ Т. С.

Хмельницький національний університет

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розкрито законодавче та нормативно-правове підґрунтя запровадження інклюзивної освіти в Україні. У статті здійснено аналіз правового забезпечення системи інклюзивної освіти в Україні. Проаналізовано ступінь відповідності національного законодавства у галузі інклюзивної освіти міжнародним стандартам забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що удосконалення національного законодавства відбувається у відповідності до міжнародних норм і стандартів правового забезпечення інклюзивної освіти. Визначено, що головним негативним чинником, який впливає на розвиток інклюзивної освіти, є брак фінансування, що гальмує, а інколи унеможливорює впровадження інклюзивної освіти на практиці.

Ключові слова: інклюзивна освіта, міжнародні норми, міжнародні стандарти, правове забезпечення, права людини.

TOMALYA T.

Khmelnitskyi National University

REGULATORY FRAMEWORK OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE

This article explores the evolution of law consolidation of inclusive education. Highlight its main essential components. Analyzed and presented examples of countries where inclusive education is developed more rapidly. Here reveals the legal and regulatory basis for the implementation of inclusive education in Ukraine. The article analyzes the legal system to ensure inclusive education in Ukraine. Article analyzed the degree of compliance of national legislation in the field of inclusive education with international standards to ensure the right to education of children with special educational needs. It is proved that the improvement of national legislation is in accordance with international norms and standards, legal support inclusive education. It was determined that the main negative factor affecting the development of inclusive education is the lack of funding that hinders or sometimes prevents the implementation of inclusive education in practice and stressed the unwillingness of the population to an adequate understanding of the problems related to adaptation in society of people with disabilities.

Keywords: inclusive education, international standards, international standards, legal security, human rights.

В Україні, за даними офіційної статистики, за загальної чисельності постійного населення станом на 1 вересня 2016 року 42,47 млн (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь) кількість людей з особливими потребами понад 2,5 млн осіб (6%), у тому числі дітей – близько 165 тис. Щороку їх кількість збільшується майже на 18 тис.

У зв'язку з цим постає важливе питання інклюзивного навчання, формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, вдосконалення і розвиток нормативно-правової бази у сфері прав людини.

Інклюзивна освіта – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Законодавче закріплення прав людини і надання відповідних гарантій у конституціях більшості демократичних країн стали своєрідною візитівкою розвитку правових систем у ХХ ст. Значної активності цей процес набув завдяки діяльності ООН та її інституцій, що стають орієнтирами або містять стандарти для розвитку національних законодавств країн-членів. Особлива увага приділяється при цьому забезпеченню однакового ставлення до всіх без винятку людей.

Міжнародні нормативні документи починаючи з 1948 року які є основою розвитку інклюзивної освіти:

1. Всесвітня декларація прав людини – 1948 р.
2. Декларація про права дитини – 1959 р.
3. Конвенція про права дитини – 1989 р.
4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р.
5. Саламанська декларація – 1994 р.

Вперше в Загальній декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., у ст. 2 проголошено, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження тощо. Провідне місце серед цих прав відводиться забезпеченню права на освіту, яке гарантоване кожній людині [1].

Значну увагу ООН приділила розробленню норм щодо забезпечення прав дітей з особливими потребами на освіту. Зокрема, у 5 принципі Декларації прав дитини, затвердженій Резолюцією 1386 (XIV)

Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р., йдеться про те, що дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному чи соціальному відношенні, має забезпечуватися спеціальний режим, освіта й турбота, необхідні з огляду на її особливий стан [2].

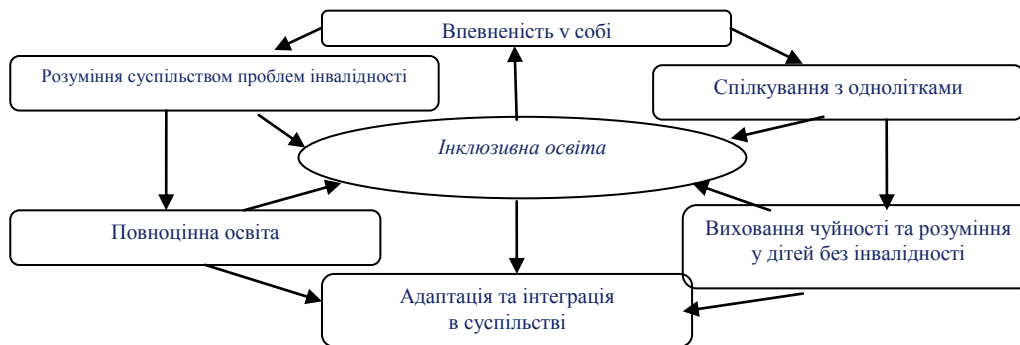

Рис. 1. Сутнісні складові процесу інклюзивної освіти

У свою чергу, Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р., зобов'язує держави-учасниці забезпечити неповноцінній дитині ефективний доступ серед іншого до послуг у галузі освіти таким чином, який призводить до найповнішого її втягнення в соціальне життя і досягнення розвитку особи, включаючи культурний і духовний розвиток [3].

Результатом подальшої спільної роботи експертів у рамках ООН стала підготовка Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів, які були затверджені Резолюцією № 48/96 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 р. Помітна увага в цих Правилах була приділена праву інвалідів на освіту. Відповідно до правила шостого державам варто визнавати принцип рівних можливостей в області початкової, середньої та вищої освіти для дітей, молоді й дорослих, які мають інвалідність. При цьому освіта інвалідів має стати невід'ємною частиною системи загальної освіти. Державам також рекомендовано питання, пов'язані з освітою інвалідів, зробити складовою частиною національного планування в області освіти, розробки навчальних програм й організації навчального процесу, забезпечити адекватний доступ і допоміжні послуги, покликани задовольняти потреби осіб із різними формами інвалідності. Правила пропонують розглядати спільне навчання й громадські програми як додаткові елементи економічно ефективної системи навчання й професійної підготовки інвалідів. Однак у випадках, коли система загальношкільної освіти все ще не задовольняє адекватним чином потреби усіх інвалідів, можна передбачити і спеціальне навчання. Якість такого навчання повинна відповідати тим самим стандартам і цілям, що і навчання в системі загальної освіти, і повинна бути тісно з ним зв'язано. Але, знову ж таки, державам варто прагнути до поступової інтеграції спеціальних навчальних закладів у систему загальної освіти [4].

Серед заходів міжнародної спільноти щодо забезпечення права на освіту осіб з особливими потребами слід відзначити конференцію, проведену урядом Іспанії у співпраці з ЮНЕСКО 1–10 червня 1994 р. в Саламанці. За результатами її роботи (участь у конференції взяли представники 92-х урядів і 25-и міжнародних організацій) було ухвалено Саламанську декларацію від 7–10 червня 1994 р. У ній чітко наголошується, що люди з особливими потребами повинні мати доступ до освіти у звичайних школах, який їм мають забезпечити педагогічними методами. При цьому звичайні школи з інклюзивною орієнтацією були визнані найефективнішим засобом боротьби з дискримінаційним світоглядом і такими, що підвищують ефективність освіти в цілому [5].

Серед країн із найбільш досконалим і розвиненим законодавством у галузі інклюзивної освіти найчастіше називають Італію, Бельгію, Німеччину, Канаду, Кіпр, Данію, ПАР, Іспанію, Швецію, Велику Британію, США.

Наприклад, у 1970(1978) Бельгії діє добре розвинена система спеціальних шкіл, фахівці з яких супроводжують дітей з особливими потребами під час інтеграційних процесів у загальноосвітніх школах.

в Італії законодавство підтримує інклюзивну освіту з 1971 року. До того ж акцент зроблено не на навчання, а на соціалізації. В результаті діти з обмеженими можливостями здоров'я стають повноцінними членами суспільства. У цих і багатьох інших країнах інклюзивна освіта існує вже 30–40 років.

Здобуття незалежності Україною ознаменувалося прийняттям Основного Закону – Конституції України, де стверджується рівність прав всіх людей, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, від мовних та інших ознак. В Основному Законі не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень щодо дітей з особливими освітніми потребами, в т.ч. дітей з інвалідністю.

Поступово розвивалася і вдосконалювалася нормативно-правова база, орієнтована на впровадження інклюзивного навчання. Сьогодні відповідні положення містяться в Законах України «Про освіту»

(стаття 37), «Про дошкільну освіту» (стаття 33), «Про загальну середню освіту» (стаття 21), «Про професійно-технічну освіту» (стаття 42), «Про вищу освіту» (стаття 3). Відповідні положення також внесено до законів України «Про охорону дитинства» (стаття 7) та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (статті 4, 22).

Проте, розвиток правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні почався з ратифікацією 12 грудня 2009 р. Законом України № 17671 Конвенції ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. та Факультативного протоколу до неї.

Відповідно до ст. 24 Конвенції держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей, держави-учасниці беруть на себе зобов'язання забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя [6].

Саме ратифікація Україною у 2009 році Конвенції ООН про права інвалідів спонукала до змін у законодавстві України в галузі освіти, які забезпечили правові засади подальшого розвитку системи освіти.

Зокрема Кабінетом Міністрів України було розроблено План заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року. Відповідно до Плану уряд розпочав підготовку проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань освіти» щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, розробку науково-методичного та організаційного забезпечення для підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань інклюзивного та інтегрованого навчання, зокрема шляхом створення в інститутах післядипломної педагогічної освіти відповідних кафедр. Крім того, було внесено зміни до окремих нормативних актів Міністерства освіти і науки.

Ухвалення змін до Закону України «Про загальну середню освіту» від 6.07.2010 року, а саме ст.9, де передбачено, що «загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі класи (групи) з вечірньою (заочною), дистанційною формами навчання, класи (групи) з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами», на законодавчому рівні закріпило право на інклюзію в системі загальної середньої освіти, що давало додатковий стимул для її успішного впровадження.

У жовтні 2010 року Міністерство освіти і науки України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», яка передбачає необхідне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання та здійснення відповідних інституційних та кадрових змін:

1. Індивідуальні навчальні плани;
2. Методичні рекомендації;
3. Критерії оцінювання;
4. Патронат та системна допомога;
5. Створення у складі органів управління освітою окремих структурних підрозділів з питань освіти дітей з особливими освітніми потребами;
6. Створення кафедр корекційної освіти (лабораторій) в інститутах післядипломної педагогічної освіти та введення посади методиста з питань інклюзивного навчання;
7. Доповнення Класифікатора професій новою кваліфікацією – асистент учителя;
8. Забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням спеціальними підручниками та наочно-дидактичними матеріалами з урахуванням контингентів учнів з особливими освітніми потребами [7].

На виконання поставлених Концепцією завдань КМУ та МОН видали низку відповідних нормативних актів, які визначають порядок формування інклюзивних класів та їхню наповнюваність, передбачають корекційну спрямованість навчально-виховного процесу, організацію психологічного й соціального супроводу, запровадження посади вихователя (асистента вчителя), який забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного навчання.

Подальше реформування правового забезпечення інклюзивної освіти відбувається у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 5 червня 2014 р. № 1324-УП, яким внесено зміни до Закону України «Про дошкільну освіту» щодо можливості створення у складі дошкільних навчальних закладів спеціальних та інклюзивних груп, до Закону України «Про загальну середню освіту», які унеможливають дискримінацію осіб з особливостями інтелектуального, соціального і фізичного розвитку та надають додаткові соціальні гарантії відповідним категоріям учнів [8].

Окремо варто відзначити норми Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р., що вводять поняття особи з особливими освітніми потребами, під яким пропонується розуміти осіб з інвалідністю, які потребують додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти [9].

Крім того, п. 4 частини сьомої ст. 33 Закону до структурних підрозділів вищого навчального закладу віднесено спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності.

Міністерство щороку удосконалює нормативно-правові акти.

- розроблено механізм створення інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах;
- введено посаду «асистент вихователя дошкільного навчального закладу» до класифікатора професій ДК 003:2010 з кодом 3340;
- введено посади «асистент вихователя дошкільного навчального закладу» до переліку посад педагогічних працівників;
- передбачено 56 днів відпустки вихователю та асистенту вихователя, які працюють в інклюзивній групі дошкільного навчального закладу;
- розроблено порядок відкриття та комплектування інклюзивних груп для дітей з особливими освітніми;
- розроблено інструктивно-методичні рекомендації з організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних;
- введено посаду асистента вихователя в інклюзивних групах дошкільних навчальних закладів;
- врегульовано умови оплати праці асистента учителя;
- знято обмеження щодо збільшення чисельності педагогічних працівників у навчальних закладах;
- збільшено у 2,6 разу фінансування учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних та спеціальних;
- розроблено План заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі.

Висновки. Проаналізувавши питання державної політики у сфері запровадження інклюзивної форми навчання та її сучасного стану, можна стверджувати, що останніми роками в цьому напрямі досягнуто певних успіхів. Зокрема, на законодавчому рівні закріплено право створювати в загальноосвітніх навчальних закладах спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами; ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію норм і положень законодавства; активізовано розроблення науково-методичного забезпечення інклюзивної освіти, введено посад асистента вчителя та вихователя, і відповідно врегульовано питання їх оплати праці та знято обмеження щодо збільшення чисельності педагогічних працівників у навчальних закладах тощо.

Проте, незважаючи на поживлення роботи із запровадження інклюзивної освіти й певні успіхи на цьому шляху, є чимало перешкод для її успішного розвитку. Головним негативним чинником є брак фінансування інклюзивної освіти, що гальмує, а інколи унеможлиблює впровадження інклюзивної освіти на практиці (організація підвезення учнів з особливими потребами, забезпечення спеціальним обладнанням, підручниками та наочно-дидактичними матеріалами, оплата праці асистентам тощо).

Водночас необхідно здійснити рішучі кроки для усунення перешкод в її успішному розвитку. Тож потрібно продовжувати законодавче оформлення цієї системи навчання, формувати модель відомчої взаємодії, де кожний нормативний акт спільно готуватимуть представники всіх відповідальних відомств.

Окрім об'єктивних чинників, інтегрування дітей-інвалідів, суспільству потрібно подолати невідповідність до їх сприйняття.

Література

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015
2. Декларація прав дитини : затверджена Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384
3. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів : резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20.12.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306
5. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
6. Конвенція про права інвалідів : Міжнародний документ від 13.12.2006 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/995_g71
7. Концепція розвитку інклюзивної освіти : затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/images/newstmp/2010/05.. /doc.doc
8. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання : закон України від 5 червня 2014 р. № 1324-УІІ // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 30. – Ст. 1011.

9. Про вищу освіту : закон України від 01.07.2014 р. № 1556-УІІ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1556-18>

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015
2. Deklaratsiia prav dytyny : zatverdzhena Rezoliutsiieiu 1386 (XIV) Heneralnoi Asamblei OON vid 20 lystopada 1959 r. [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384
3. Konventsiiia pro prava dytyny : mizhnarodnyi dokument vid 20.11.1989 r. [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Standartni pravyla zabezpechennia rivnykh mozhlyvostei dlia invalidiv : rezoliutsiia 48/96 Heneralnoi Asamblei OON vid 20.12.1993 r. [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306
5. Salamanskaia deklaratsiia y ramky deistvyi po obrazovaniyu lyts s osobymi potrebnyami [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
6. Konventsiiia pro prava invalidiv : Mizhnarodnyi dokument vid 13.12.2006 r. [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/995_g71
7. Kontsepsiia rozvytku inkluzyvnoi osvity : zatverdzhena nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.10.2010 r. № 912 [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu : www.mon.gov.ua/images/newstmp/2010/05..doc.doc
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy pro osvitu shchodo orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia : zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2014 r. № 1324-УІІ // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2014. – № 30. – St. 1011.
9. Pro vyshchu osvitu : zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-УІІ [Elektronnyi resurs] // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1556-18>

Рецензія/Peer review : 31.07.2018

Надрукована/Printed : 04.09.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Гончар О. І.

Повні вимоги до оформлення рукопису

<http://vestnik.ho.com.ua/rules/>

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Підп. до друку 03.09.2018. Ум. друк. арк. 36,50. Обл.-вид. арк. 34,16

Формат 30x42/4, папір офсетний. Друк різнографією.

Наклад 100, зам. №

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого редакцією журналу “Вісник Хмельницького національного університету”

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63